

3. Ленин В.И. Как нам реорганизовать Рабкрин (предложение XII съезду) // Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 45 (март 1922– март 1923 гг.). – М., 1964.
4. Ленин В.И. Лучше меньше, да лучше // Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 45. (март 1922 – март 1923 гг.). – М., 1964.
5. Медінцев А.Г. Удосконалення адміністративно-територіального устрою і структури місцевих Рад Донбасу у 1926-1932 рр. // Український історичний журнал. – 1976. – № 3.
6. Народный контроль в СССР. – Свердловск, 1968.
7. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 8.
8. Иконников С. Н. Организация и деятельность РКИ в 1920–1925 гг. – М., 1960.
9. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 18.
10. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 9.
11. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 24.
12. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 347.
13. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 164.
14. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 23.
15. Портнов В.П., Якушев Д.В. Рабкрин и борьба с бюрократизмом. – М., 1989.
16. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 82.
17. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 7.
18. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 13.
19. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 10.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 630.
21. ДАЗО. – Ф. Р-664. – Оп. 1. – Спр. 98.
22. ДАЗО. – Ф. Р-989. – Оп. 1. – Спр. 93.

Summary

The author explores the formation of the Party control system in Zaporizhzhya region in 1920-ies. The following thesis is grounded, that Party control committees and State labour-agrarian inspections were an integral part of Soviet regime because they took control of all the spheres of social life and helped the top management of Communist Party to seize full authority in Zaporizhzhya region via Central Control Committees and Labour-Agrarian Inspections.

Д. В. Овчаренко

РІВЕНЬ ЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РАДЯНСЬКИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ НА ЗАПОРІЖЖІ: РЕЗУЛЬТАТИ ПЕРЕВІРОК 1925–1926 РР.

Формування української нації є одним з актуальних і дискусійних питань сучасної української історичної науки. Науковцями висунуто декілька теорій виникнення української нації, існує декілька версій часу її появи. На сьогодні єдиного визначення нації в науці також не існує. Проблема формування української нації містить багато дискусійних моментів.

Період 1920–1930-х років був для України визначальним у плані як політичної орієнтації, так і соціально-економічних перетворень, ідеології. Можна стверджувати, що в черговий раз визначалась її історична доля. Активізація процесів націєтворення, що набули яскравого прояву в революційні часи 1917–1920 рр., не припинялася. Так звана політика українізації не була сама по собі засобом формування нації. Але без вивчення цієї політики в цілому, як і її окремих елементів, ми не можемо дослідити українське націєтворення в радянські часи.

Дана стаття є спробою дослідження рівня знання української мови серед службовців міста Запоріжжя у середині 1920-х рр. на основі даних перевірки місцевих установ комісією по українізації 1925–1926 рр. Ці дані дозволяють нам визначити рівень використання української мови при веденні документації, виконанні службових обов'язків, рівень знання української мови співробітниками державних установ м. Запоріжжя.

Дослідженням українізації на Півдні України в 1920-х рр. займалися В.О. Стремецька [1–2], П.І. Соболев [3]. У своїх працях вони звернулися до аналізу рівня знання української мови службовцями партійного і радянського апарату на Миколаївщині, Херсонщині та Одещині. П.І. Соболев досліджував процеси українізації освітньої сфери на Півдні України у зазначений період. Особливості українізації на Одещині визначав О.О. Долженков [4]. З.В. Нечипоренко досліджує регіональні особливості проведення українізації в Україні в цілому [5]. Але знання української мови

радянськими службовцями різних установ Запоріжжя у 1920-х рр. не було досліджено сучасними істориками.

Основними джерелами, які висвітлюють підготовку до проведення і втілення у життя політики українізації і, зокрема, впровадження української мови як основної в діяльності установ, організацій і в суспільне життя, є документи партії та радянських органів влади зазначеного періоду, зокрема комісій по українізації при політбюро ЦК КП(б)У та Раднаркомі УСРР, стенограми з'їздів партії та засідань політбюро ЦК, документи народного комісаріату освіти УСРР. Ці офіційні папери зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України та в Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України. У контексті порушеної проблеми основними джерелами є звітні документи інспектури народної освіти Запорізького округу, адміністративного відділу виконавчого комітету Запорізької окружної ради, статистичного бюро виконавчого комітету Запорізької окружної ради, Запорізького окружного комітету КП(б)У, які зберігаються у Державному архіві Запорізької області.

Метою нашої статті є проаналізувати рівень знання української мови державними службовцями м. Запоріжжя за результатами перевірок комісії по українізації при Запорізькому окружному комітеті КП(б)У в 1925–1926 рр.

Невід'ємним елементом культури, складовою формування будь-якої нації є мова. Коли йдеться про виникнення, характерні риси націй, то в першу чергу, як правило, зазначається територія та мова спілкування. “Взаємозв'язок усередині етносу можливий завдяки наявності спільних символів, що формулюються, передусім, у знаковій системі, мові”, – стверджує Г.В. Касьянов [6, с.96]. У 1920-х роках у мовній сфері в Україні було зроблено велику роботу не тільки з впровадження української мови у загальний державний обіг, а й зі становлення української мови як мови літератури, науки. Дослідження розвитку мови з історичної точки зору у це десятиріччя заслуговує на спеціальне дослідження. Зрозуміло, що мова є важливою складовою процесу формування української нації.

Мова як один із найважливіших елементів культури є однією з об'єктивних ознак нації. Вважаємо за доречне звернути увагу на висловлювання одного з найвідоміших сучасних дослідників національного питання Ентоні Сміта: “Мова дуже чітко відмежовує тих, хто говорить і не говорить нею, і породжує почуття безпосередньої емоційної близькості серед її мовців. Провідна роль, яку в дуже багатьох націоналізмах відігравали мовознавці, граматисти й словниківарі, вказує на важливість, котру так часто надавали мові як самотньому символічному коду, що втілює унікальний внутрішній досвід етносу. Хоча мова – не єдиний важливий аспект нації, як це твердять багато центрально- і східноєвропейських націоналістів і як, схоже, заперечує досвід багатьох азіатських і африканських націоналізмів, вона залишається життєдайним символічним джерелом самотності й народнокультурної мобілізації” [7, с.98].

Мові відводили одне з визначальних місць ще дослідники на зорі появи в Європі націй в сучасному розумінні. Йоган Гердер, один із перших теоретиків національного питання, писав стосовно людського суспільства, що “мова, власне, була основною прикметою роду, тим, що пов'язувало сім'ю, знаряддям суду, героїчною піснею про звияги батьків і їхнім голосом із могил” [8, с. 5]. Також він зазначає, що “кожен народ є народом, він має свою структуру, а також свою мову” [Цит. за: 9, с. 92]. Значення мови підкреслюють і сучасні дослідники. Відомий теоретик національного питання Бенедикт Андерсон вказує, що саме в Європі “майже завжди вирішальне ідеологічне та політичне значення надавалось “національним друкованим мовам” [9, с. 91]. У XIX ст. в Європі з'являється велике підґрунтя для забезпечення мові центрального статусу в суспільстві. Це живилося розвитком філології, лінгвістики, літератури, етнографії. Цього часу сучасна літературна мова активно розвивалась і в Україні. Як зазначають у монографії “Мова і нація” (1994 р.) В.П. Іванишин і Я.К. Радевич-Вінницький, “рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації: словник – це те, що нація знає про світ, а граматики – це те, як вона про цей світ говорить” [10, с. 122]. Як зазначає Г.В. Касьянов, “на рубежі XIX–XX століть почалося формування нового варіанту стандартизованої літературної української мови, яке тривало аж до перших декад XX ст.” [6, с. 264].

Мова відіграє першочергову роль у такому важливому аспекті, як національна пам'ять, і більш широкому – національній свідомості. Стосовно України цим факторам слід приділяти особливу увагу, адже, як доводить І.О. Кресіна, поширеним явищем є подвійна етнопатристична свідомість у поліетнічних державах [11, с.19]. Мова є однією з передумов цієї “подвійності”. В Україні подвійна етнопатристична свідомість була характерним явищем протягом історичного розвитку. У 1920-х роках поліетнічність і наслідки русифікаторської політики живили це явище. Але національна свідомість не є вродженою рисою. Ця риса є непостійною, динамічною, яка може змінюватись

відповідно до комплексу зовнішніх чинників. Національна свідомість відіграє виключну роль у процесі формування нації.

Прихильники як теорії “етнічного”, так і “політичного” походження нації більшою чи меншою мірою вважають спільну культуру як необхідне підґрунтя для формування нації. Зрозуміло, мова є одним з найсуттєвіших елементів культури. Як вказує В.А. Арбеніна, культурна своєрідність майже всіма дослідниками розглядається як головна етноутворююча й етнодиференціююча ознака, а трактування етнонаціональних груп як різновиду культурних спільнот є найбільш розповсюдженою [12, с.61]. Крім того, більшість концепцій нації та націогенези, як підкреслює Г.О. Нестеренко, пов’язані з культурою, з культурологічними концепціями [13, с. 39]. До окремих елементів культури як етновизначальної ознаки звертались прихильники психологічної, етнологічної, етатистської концепції націотворення. Навіть сучасні дослідники, прихильники модерністських концепцій нації, такі як Б. Андерсон, К. Дойч, Г. Кон, відводили культурі та мові важливе місце у процесі формування нації.

Розглянемо, яким був рівень знання української мови в умовах українізації в південноукраїнських містах. Рішення про запровадження політики коренізації, яка в Україні дістала назву українізації, було прийнято радянською владою на XII з’їзді РКП(б) у квітні 1923 р. Але перші спроби українізації з боку більшовиків були і раніше. Як вважає В.М. Даниленко, першим законодавчим актом у справі українізації можна вважати постанову ВУЦВК “Про вживання в усіх установах української мови нарівні з російською”, яка була ухвалена у лютому 1920 р. [14, с. 61]. Поряд із залученням місцевих кадрів до державного апарату, основним завданням політики коренізації було запровадження національної мови в усі сфери громадського життя: партійний апарат, офіційні документи, культуру, освіту всіх рівнів. Запровадження української мови в основні сфери життя України започаткував декрет Всеукраїнського виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів УРСР від 1 серпня 1923 р. “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови”. У преамбулі йшлося: “Більш спокійна обстановка, яка склалася після перемоги над контрреволюцією та голодом, дає можливість радянській владі розвинути той національний процес звільнення, який почала Жовтнева революція, скинувши владу поміщиків і капіталістів, які разом з царською бюрократією на території України були не тільки експлуаторами робітників і селян, а й русифікаторами, які переслідували й пригнічували українську національність” [15, с.42]. Звичайно, це була декларація, гасло, яких багато було в арсеналі більшовиків, але все ж таки словосполучення “українська національність” уже кардинально змінювало ставлення до українців порівняно із часами Російської імперії. Слід звернути увагу на цю фразу, бо це був один з основних засадничих документів, на які спиралися партійні працівники, радянські службовці при втіленні політики українізації.

В УСРР існувала система комісій, які займалися питаннями українізації. У 1923–1924 роках при ЦК КП(б)У діяла Комісія по національному питанню та Спеціальна комісія по українізації профспілок, на губернському рівні – комісії по рівноправності мов; при РНК УСРР – Комісія по втіленню в життя декретів XII з’їзду з національного питання, при ВУЦВК – Центральна комісія у справах національних меншостей (існувала до 1934 р.), на губернському рівні – комісії у справах національних меншостей. У 1925 р. відбулися зміни у структурі комісій. При ЦК КП(б)У діяла Комісія політбюро ЦК КП(б)У по українізації зі спеціальними підкомісіями. Наркомат Робітничо-селянської інспекції мав проводити обов’язкову періодичну перевірку українізації радянського апарату. При раднаркомі створювалась Центральна всеукраїнська комісія українізації радянського апарату. При всіх наркоматах діяли спеціальні комісії по українізації [16, с.75]. Після того як губернський територіальний устрій змінювався на окружний, замість комісій по рівноправності мов на місцях вводились окружні комісії по українізації, а також комісії по українізації окрвиконкомів і комісії з українізації при кожній установі. Так комісія по українізації по Запорізькому округу була організована у 1925 р..

У містах Півдня України процес проведення політики українізації зіткнувся з рядом проблем. У першу чергу – це особливості етнічного складу міст регіону, де переважно більшу частину населення складали росіяни та євреї. Більшість українців тут були русифіковані. Така ж ситуація спостерігалася і в місті Запоріжжя.

За даними переписів населення з 1897 по 1926 рік, відбулися такі зміни етнічного складу міст України: частка українців збільшилася з 32,5% до 46%; росіян зменшилася із 33,7% до 23,3%; євреїв зменшилася з 27,4% до 25,7% [17, с. 20].

Розглянемо, як змінився етнічний склад населення південноукраїнських міст у 1926 р. у порівнянні з 1897 р. Дані про етнічний склад населення міст Півдня України у 1897 р. ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1

**Етнічний склад міст Півдня України
за даними перепису населення 1897 р. [19, с.18-21]**

Національності	Міста					
	Олександрівськ	Єлисаветград	Катеринослав	Херсон	Миколаїв	Одеса
українці, %	42,98	23,62	15,76	19,62	8,46	9,39
росіяни, %	24,76	34,64	41,78	47,21	66,33	49,09
євреї, %	27,84	37,82	35,43	29,04	19,51	30,83
інші, %	4,42	3,92	7,03	4,13	5,7	10,69
Всього, тис.	18849	61488	112839	59076	92012	403815

Дані про етнічний склад населення міст південноукраїнського регіону в 1926 р. ілюструє таблиця 2.

Таблиця 2

**Етнічний склад міст Півдня України
за даними перепису населення 1926 р. [18, с.198-202]**

Національності	Міста					
	Запоріжжя	Зінов'ївськ	Дніпропетровськ	Херсон	Миколаїв	Одеса
українці, %	47,5	44,6	36	35,9	29,9	17,6
росіяни, %	26,1	25	31,6	36	44,6	38,7
євреї, %	20,4	27,6	26,7	25,3	20,8	36,4
німці, %	3	0,5	0,7	0,4	1,1	1,3
болгари, %	0,1	0	0,1	0	0,2	0,3
молдавани, %	0	0,2	0	0,1	0,1	0,3
білоруси, %	0,7	0,2	1,9	0,2	0,3	0,6
поляки, %	0,9	1,1	1,8	0,9	1,7	2,4
інші, %	1,3	0,7	1,2	1,1	1,3	1,8
Всього, тис.	55533	66384	232336	58691	104724	417690

За результатами перепису 1926 р. майже половину мешканців міста Запоріжжя становили українці – 47,5%, росіяни – 26,1% [18, с.199]. У порівнянні з іншими окружними центрами Півдня це був один з найвищих показників за кількістю українців, більший, ніж у Одесі, Дніпропетровську, Миколаєві, Херсоні, Зінов'ївську. Отже, у Запоріжжі 1926 р. у порівнянні з 1897 р. частка українців збільшилася на 4,5%, росіян на 2%, частка євреїв зменшилася на 7%.

Проаналізуємо рівень знання української мови державними службовцями в Запоріжжі у 1925–1926 рр.

Державні директиви в мовній сфері в першу чергу стосувалися державних і партійних установ. Для ведення діловодства співробітники установ повинні були на достатньому рівні володіти українською мовою. Отже, одним із заходів проведення політики українізації мовної сфери був регулярний контроль установ, організацій, підприємств, який включав перевірку знання української мови співробітниками, перевірку знання української мови особами, яких приймали на роботу, в організацію, та проведення курсів української мови та українознавства для службовців, які недостатньо володіли нею.

У Державному архіві Запорізької області зберігаються дані щодо перевірки знання української мови серед співробітників державних установ м. Запоріжжя в 1925–1926 рр., зокрема, серед співробітників адміністративного відділу Запорізького окружного виконкому [20], проведеної інспектурою народної освіти в 1926 р. Народний комісаріат освіти УСРР запровадив поділ працівників на три категорії за знанням української мови: ті, хто “добре знає” українську мову; ті, хто “досить знає”; ті, хто “не знає”. Форми перевірки знання, відповідно, – це “читанка, письмenna робота, розмова на укрмові”. Додавалося, що будуть звільнені ті, хто не знає української мови і не вивчить її до “достатнього” рівня на трьохмісячних курсах.

Тобто можна зазначити, що робота з українізації проводилася, але наскільки ефективною та цілеспрямованою вона була?

За одним з протоколів за результатами цієї перевірки за 1926 рік (перевірено 39 співробітників Запорізького окрадмінвідділу, міліції та розшуку) до категорії I “добре знають” віднесено 6 осіб, категорії II “досить знають” – 21, категорії III “не знають” – 11 [20, арк. 28].

Були розроблені критерії, згідно з якими людину відносили до відповідної категорії знання української мови. Відповідно до інструкції Народного комісаріату освіти до першої категорії відносили осіб, які, зокрема, “вміють вільно розмовляти... Вміють вільно висловлювати українською мовою свої думки з приводу порушених тем”. До другої категорії відносили осіб, які “хоч вільно розмовляти і не вміють, проте вміють розмовляти в межах щоденного вжитку і переказати перечитані у мінімумі твори... Виявляють усталене знання найголовніших правописних норм. Без словника перекладають з російської мови на українську і навпаки”. Віднесені до третьої категорії, відповідно, “...ще не засвоїли основних правил мови, не змеханізували мовних навичок і через те пишуть безграмотно, перекладають зле, розмовляти не вміють” [21, с.42]. Службовці, віднесені до третьої категорії в свою чергу поділялися ще на три групи: 1) які виявили негативне або вороже ставлення до вивчення української мови, такі повинні бути звільнені; 2) не вивчили з незалежних від них причин (повинні були вивчити за три місяці); 3) недобре вивчили українську мову (умовно звільнені, від них взято підписку про вивчення мови).

Видавали посвідчення про відповідний рівень знання української мови тільки тим службовцям окрадмінвідділу, які мали першу та другу категорії знання української мови. Взагалі складно визначити, якої якості була ця перевірка. Результати “читанки” та бесіди українською мовою були усними, вони не були занотовані. Ми маємо тільки деякі примірники письмових робіт співробітників. Отже, ми можемо судити про рівень знання тільки на їх основі. Ці роботи мають дуже багато правописних помилок, і не тільки граматичних. Велика кількість “русизмів”, неправильне використання літер. Стівідсотково “чисті” роботи зовсім відсутні. Тобто грамотність була дуже низькою (на кожній сторінці – 8-12 помилок), але ж і рівень грамотності російської мови в ті роки не був високим.

На 1 вересня 1925 р. українізація радянських установ Запорізького округу була досить нерівномірною. Найбільш українізованими були інспектори народної освіти (за даними доповіді комісії по українізації при Запорізькому окружному комітеті ЦК КП(б)У про українізацію державних установ м. Запоріжжя – на 100%). Успіхи саме в цьому секторі радянської влади були характерними для всієї території України. Інспектура лісів та окрвиконком були українізовані відповідно на 100% і 85%. На 60 і менше відсотків українізовані адміністративний відділ, інспектура охорони здоров'я. Найбільше відставання у справі впровадження української мови було у галузях, пов'язаних з економікою та торгівлею – окрфінвідділ, торговельні організації, державне політичне управління. Їхні показники становили 25-45% [22, арк. 27]. Ці галузі дуже відчутно зазнавали русифікації, їх особовий склад більш за інші був представлений росіянами та євреями. Про це свідчать і конкретні дані доповіді комісії по українізації за другий квартал 1926 рр. У кооперативних і торговельних установах міста Запоріжжя службовців I категорії, що добре володіють українською мовою, була мінімальна кількість. У перевірених комісією кооперативних установах міста Запоріжжя службовців, віднесених до I категорії, було 25 осіб, до II – 165, до III – 337. У торговельних установах до I категорії, за даними, належали 27 осіб, II – 103, III – 181. У державних установах до I категорії знання української мови включили 130 осіб, II – 391, III – 424. Взагалі у 1926 р. було перевірено комісією 52 установи по місту Запоріжжя, до I категорії віднесли 205 осіб, до II – 838, до III – 1114.

Варто зазначити, що були перевірені не всі установи міста. Однак, якщо взяти до уваги розподіл за категоріями знання української мови у перевірених установах і порівняти його з етнічним складом міста Запоріжжя на 1926 р., наведеним вище (див. таб. 2), можна дійти певних висновків. Кількість службовців I (“добре знають”) та II (“досить знають”) категорій майже дорівнює кількості службовців III (“не знають”) категорії. Тобто приблизно половина службовців перевірених установ м. Запоріжжя тією чи іншою мірою володіла українською мовою. За переписом 1926 р. українці теж складають майже половину населення м. Запоріжжя. Однак слід враховувати, що у державних установах переважали росіяни та євреї. Тобто певна кількість державних службовців, які були неукраїнцями за походженням, тією чи іншою мірою володіли українською мовою.

Вживало українську мову при виконанні службових обов’язків від 10 до 40%. Листування в цих установах було переведено на українську мову від 20 до 50% [22, арк. 5]. Тобто ситуація по всіх установах була різною, але у кожній з них робота із запровадження української мови проводилася.

Українською мовою користувалися не лише при оформленні документації та листуванні. До третини службовців вдавалися до неї при виконанні службових обов’язків. Для міського середовища південного регіону України це вже було певною зміною, яку наприкінці XIX ст. годі було й чекати. Як влучно вказують В. П. Іванишин та Я. К. Радевич-Вінницький у монографії “Мова і нація”, “мова забезпечує єдність етносу, розчленованого державними кордонами, розділеного простором, розмежованого соціальними, політичними, релігійними чинниками” [10, с. 113].

Державний контроль повинен був здійснюватись не тільки за знанням української мови на підприємствах і в установах, а й при прийнятті службовців на роботу. Контроль за цим процесом покладався на відомчі комісії по українізації. Але за даними перевірки у кооперативних і торговельних установах м. Запоріжжя прийняття нових кадрів здійснювалося поза відомчими комісіями. У державних установах тільки 38% нових службовців проходили перевірку у відомчих комісіях. Деякою мірою така ситуація була ще й наслідком того, що до 1925 р. майже жодного контролю за впровадженням, ходом і результатами заходів з українізації не здійснювалося.

До протиставлення “російськомовне місто” й “україномовне село” додавався розподіл всередині самого міста Запоріжжя. За даними перепису населення 1926 р. по Запоріжжю, у центрі міста перевага російськомовного населення над україномовним була приблизно у два, два з половиною рази, а в передмістях – приблизна рівність числа україномовного та російськомовного населення [23]. Цей факт теж був показовим. Це пояснюється тим, що мешканці центру міста, як правило, були співробітниками державних установ чи промислових підприємств. Мешканці ж периферії часто були пов’язані із сільськогосподарськими галузями. Житлова забудова для нових промислових працівників також зводилася на околиці.

Наведемо інформацію про рівень українізації районних виконавчих комітетів Запорізького округу на 1926 рік. Із 12 районів тільки п’ять (Покровський, Вознесенський, Софіївський, Балковський, Пологівський) були українізовані на 60 та менше відсотків (у Пологівському 40%). Усі інші – більш ніж на 80% (Новомиколаївський, Оріхівський, Томаківський, Хортицький, Жеребецький, Гуляйпільський, Василівський) [22, арк. 30]. Менший відсоток українізації п’яти райвиконкомів можна пояснити компактним проживанням тут неукраїнського населення, у першу чергу росіян.

Якщо порівнювати рівень знання української мови радянськими службовцями м. Запоріжжя з іншими регіонами Півдня в середині 1920-х рр., наприклад з Миколаївщиною, то документальні дані свідчать про нижчий рівень знання української мови партійними і радянськими службовцями Миколаєва. Так, за доповіддю миколаївської окркомісії рівноправності мов за час з березня 1924 по 1 липня 1925 років, в окрвиконкомі загальне листування українізовано на 100%, оргчастина – на 50%. Щодо партійної організації: серед відповідальних працівників міста Миколаєва 5 цілком знають українську мову, 5 слабо знають, не володіють взагалі – 49. “Темп українізації є слабким, тому що з усіх округів України Миколаївщина можливо більш за всіх русифікована” [24, арк. 12]. На Миколаївщині у 1928 р. по справі українізації перевірено 23 партосередки, які “нараховували 1078 членів, з них українців 392, володіють українською мовою 70-80 чоловік, але систематично її не вживають. З 23 партосередків засідання на українській мові проводяться у 7... Вся робота політосвіти в справі українізації значною мірою має ділячий характер та просякнута політичним змістом” [25, арк. 124].

Особисте ставлення до українізації чиновництва середньої та вищої ланки було іноді негативним, а частіше просто байдужим. Велика частина службовців намагалася просто “результативно звітуватися” перед вищим керівництвом, не маючи наміру запроваджувати у життя зазначені на папері положення.

У мелітопольській газеті “Думка” від 1 лютого 1924 р. вміщена стаття про ставлення службовців місцевої залізничної станції до появи першого офіційного документа українською мовою. Бухгалтер розповідав, що він закінчив курси українознавства і за першим наказом перейде на українську мову. Писарі ставили один одному питання: “Коли вже ми офіційно перейдемо на

українську мову?”. Автор стверджує, що кожен день у завідуючого бібліотекою просять українські книжки [26]. Отже, попит на літературу українською збільшувався. Україномовних книжок у книгарнях Запорізького округу 1927 р. нараховувалося 45%, російськомовних 55%. Продавалося ж україномовних книжок 65%, а російськомовних 51,2% [27, арк. 60].

У доповіді комісії по українізації при Запорізькому окружному комітеті КП(б)У за 1927 рік наведені зауваження працівників освіти м. Запоріжжя, що “українську культуру на Україні може творити лише українець і правдиво проводити національну політику тут здатний лише він” [27, арк. 14].

Ситуація із запровадженням української мови в окремі галузі державного апарату по Запорізькому округу була на середину 1920-х років не завершеною. Але окружна комісія по українізації почала діяти тут лише у 1925 р. Тут доречно навести слова Орлика, працівника Дніпрельстану, у 1928 р.: “Я не розмовляю українською лише через те, що боюсь, щоб мене не обвинувачували у шовінізмі” [28, арк. 19].

Отже, з 1925 р. в Запоріжжі було запроваджено більш системну роботу із запровадження української мови у державний апарат. Проаналізовані матеріали дозволяють нам говорити про досить низький рівень знання української мови державними службовцями в Запоріжжі. Того ж часу рівень знання української мови державними службовцями Запоріжжя був вищий, ніж у деяких інших регіонах Півдня України, зокрема на Миколаївщині.

Південний регіон, як в етнічному, так і в економічному плані, виділявся на території України. Радянська влада, як і свого часу російська імперська влада, не розглядала цей регіон як суто український. Строкатий етнічний склад міського населення регіону, у тому числі й міста Запоріжжя, ускладнював запровадження української мови як універсальної мови державного апарату, виробничих відносин. Але наведені приклади переконують, що населення регіону не чинило спротиву українізації, усвідомлюючи український характер регіону. Попри строкатість етнічного складу південного регіону і Запоріжжя зокрема, процес українізації просувався. Україна, а найбільшою мірою саме Придніпровський промисловий район, до якого належало Запоріжжя, стояли на порозі швидкої індустріалізації в середині 1920-х років. Індустріалізація залучила ще більш маси сільського населення України в місто, збільшивши частку україномовного населення, прискоривши процес українізації, нівелювавши національно-культурну окремішність міста. Формувалося спільне для жителів як міста, так і села, відчуття належності до єдиного комплексу, не тільки культурного і економічного, що, безперечно, було дуже важливим, а й національного. Як вказують, зокрема, Ентоні Сміт та Бенедикт Андерсон, відчуття себе громадянами як єдиної спільноти зі спільними економічними і політичними інтересами, культурними потребами й утворює націю.

Джерела та література

1. Стремецька В.О. Українізація державного апарату на півдні України у 1923–1925 рр. // Схід (Донецьк). – 2000. – №1 (32).
2. Стремецька В.О. Особливості політики українізації на Півдні України (Миколаїв, Одеса, Херсон) // Наукові праці. – Миколаїв, 1999. – Т. 4: Збірник наукових праць до щорічної науково-методичної конференції “Могилянські читання-99”.
3. Соболев П.І. Українізація державного апарату на Півдні України: 20-ті роки // Щотижня. – 1998. – 18 червня.
4. Долженков О.О. Українізація на Одещині: досвід 20-х крізь призму 90-х // Чорноморські новини. – 1996. – 13 листопада.
5. Нечипоренко З.В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2006.
6. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999.
7. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К., 2006.
8. Гердер Й. Мова і національна індивідуальність // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. – К., 2006.
9. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження і поширення націоналізму. – К., 2001.
10. Іванишин В.П., Радевич-Винницький Я.К. Мова і нація. – Дрогобич, 1994.
11. Кресіна І.О. Подвійна національна свідомість як феномен поліетнічних держав // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2005. – № 3.
12. Арбеніна В.А. Етносоціологія. – Х., 2004.
13. Нестеренко Г.О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення. – К., 2007.
14. Даниленко В.М. До витоків політики “українізації” // Україна у XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 1993.
15. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови” // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У 2 ч. / За ред. Панібудьласки В.Ф. – К., 1997. – Ч. 2.

16. "Українізація" 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смолія. – К., 2003.
17. Хоменко А. Національний склад людності УСРР. – Х., 1929.
18. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня року 1926. – Х., 1929.
19. Національний склад населення України в XX сторіччі / С. М. Чорний. – К., 2001.
20. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 197.
21. Інструкція Народного комісаріату освіти УСРР від 13 квітня 1928 р. // Збірка постанов про українізацію. – Херсон, 1929.
22. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 215.
23. ДАЗО. – Ф. Р-221 – Оп. 1 – Спр. 1254.
24. Державний архів Миколаївської області. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 209.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2631.
26. Думка (Мелітополь). – 1924. – 1 лютого.
27. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 738.
28. ДАЗО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 818.

Summary

The article describes the Author's research and analysis of the standard of knowledge Ukrainian by the administrative servants in Zaporizhzhia in the middle of 1920. It speaks in detail about the influence of the standard of knowledge Ukrainian by the administrative servants on the building of the Ukrainian nation.

Т. В. Грушева, І. А. Біла

СТАНОВИЩЕ ОБНОВЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ У 20-Х РОКАХ XX СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ)

На сьогодні дедалі частіше предметом наукових досліджень обираються проблеми історії українського православ'я. Сучасна строкатість проблем міжконфесійного середовища вимагає певних шляхів їх вирішення і звертає увагу дослідників на пошук аналогій в минулому. Однією з таких проблем є питання обновленського церковного руху в православній церкві України в 20–30-х рр. XX ст. Інституційно оформившись, Обновленська церква зайняла впливову "нішу" в релігійному середовищі України; її діяльність вплинула на релігійні настрої суспільства та міжконфесійні взаємини.

Радянська історіографія цієї конфесії не чисельна. Найбільш повне дослідження розвитку Обновленської церкви було проведено в праці О. О. Шишкіна [1]. Автор на основі кількісної джерельної бази з'ясував витоки, причини та сутність обновленського руху в Російській православній церкві, його особливості в 20-ті роки XX століття. Але найбільшу увагу зосереджено на розколі в православ'ї, що відбувся після виникнення й оформлення Обновленської церкви.

Висвітленню історії Обновленської церкви й обновленського руху також присвячений ряд праць православних діячів, що вийшли за кордоном у радянський період. За своїм характером ці праці є антиобновленськими та переважно однобічно зображують історію Обновленської церкви 20-х років. Велика увага приділяється розколу Російського православ'я, винуватці розколу зображуються як "лжецерковники", і сама конфесія характеризується як штучне явище. Такий історіографічний напрямок представлений роботами Л. Л. Регельсона та спільною працею А. Е. Левітіна-Краснова та В. В. Шаврова [2; 3]. Робота Л. Л. Регельсона містить чимало документів, що відтворюють історію Обновленської церкви, зокрема автор подає списки ієрархів, що перейшли до обновленства або покинули цей рух, в тому числі і в радянській Україні.

Сучасна українська історіографія репрезентована багатьма ґрунтовними працями, адже науковці, що займаються цією проблемою, залучають найцікавіші, за радянської доби – секретні архівні матеріали, що проливають світло на специфічне становище Обновленської церкви в Україні. Одним із перших до проблеми Обновленської церкви звернувся В. О. Пашенко [4; 5; 6]. Автор на основі багатьох архівних документів проаналізував українське обновленство та зосередився на доказі причетності ДПУ до появи даної конфесії. Саме факт співпраці обновленських лідерів з державною владою за посередництва органів ДПУ, вивчення контактів обновленства з радянською владою стали предметом дослідження багатьох науковців [7–11]. Крізь призму модернізаційних змін в суспільстві розглядає історію конфесії О. М. Ігнатуша [12; 13]. У своїх працях дослідник підкреслює неоднорідність цього руху, убачає в ньому продукт доби